

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og
Kathrine Thisted Petersen (udg.):
16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2016*

Fra Rakkeby til Racine eller når skrift bliver til tale Overvejelser om et udvandrer dansk i Wisconsin

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet

1. Indledning¹

Siden 1820 er mellem 400.000 og 450.000 danskere udvandret til USA (Jeppesen 2005:399, 2011:14). Med denne massive udvandring fra Danmark opstod der mange små danske samfund med dansksprogede aviser, gudstjenester og forretninger i store dele af USA (Jeppesen 2011:17-28). På trods af ihærdige forsøg fra indvandrerne side lykkedes det ikke altid at fastholde deres danske førstesprog. Dette skyldes sandsynligvis både ikkesproglige og sproglige faktorer som stor bosættelsesspredning (Jeppesen 2005:138-144, 196-199), høj mobilitet (Jeppesen 2011:109-112), et stigende antal giftermål med partnere uden for den danske indvandrerkræds fra begyndelsen af 1900-tallet (Jeppesen 2005:282-283) og påvirkning fra det omgivende amerikanske samfund og sprog (et sammenfattende overblik over de forskellige påvirkningsfaktorer findes hos Kühl 2015:40-43). Det er netop karakteristisk at et minoritetssprog ofte påvirkes og til tider ligefrem fortrænges af det dominerende sprog (Benmamoun, Montrul & Polinsky 2013:166-171). Mange danske indvandrere var dog i stand til at opretholde dansk som hverdagssprog i en mere eller mindre ændret form der i litteraturen normalt betegnes som amerikadansk.

¹ For udbytterige kommentarer vil jeg gerne takke deltagerne i '16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog' ved Aarhus Universitet 13.-14.10. 2016 og 'Seventh Annual Workshop on Immigrant Languages in the Americas' ved University of Georgia, Athens, 27.-29.10. 2016.

På denne baggrund rejser der sig en række overordnede spørgsmål: Hvordan udviklede de danske indvandreres førstesprog sig i løbet af deres liv i USA? Hvorfor forløb udviklingen som den gjorde? Og kan man tale om forskellige fælles amerikadanske varieteter? Disse spørgsmål står stadig i flere henseender ubesvarede hen. For at skabe grundlag for en større undersøgelse af amerikadansk foretog Iver Kjær og Mogens Baumann Larsen fra 1960'erne til 1980'erne en lang række optagelser med danske indvandrere og disses efterkommere. Kjær & Larsen (1973:116-117, 1974a, 1974b:25, 1975:31, 1981:26, 1987) og Larsen & Kjær (1978) nævner flere gange at de danske førstegenerationsindvandrere i USA hurtigt integreredes og ofte udviklede forskellige mellemformer mellem dansk og amerikansk. Da Kjær & Larsen derudover fandt eksempler på både dialektprægede (Kjær & Larsen 1981:26-31) og standardiserede danske sprogformer (Kjær & Larsen 1974b, 1978:190), konkluderer de at der ikke kan have eksisteret én fælles amerikadansk sprognorm (Kjær & Larsen 1991). I forbindelse med forskningsprojektet 'Danske Stemmer i USA og Argentina' der ledes af Frans Gregersen og Karoline Kühn fra Københavns Universitet fra 2014 til 2018, har Kühn (2015), Kühn & Heegård (2016, 2017) og Heegård (2017) påvist forskellige eksempler på amerikansk påvirkning af dansk inden for det leksikalske, syntaktiske og topologiske område på baggrund af et stærkt udvidet talesprogskorpus med udgangspunkt i Iver Kjærs og Mogens Baumann Larsens optagelser.

I nærværende artikel præsenteres en fonetisk analyse af en optagelse på bånd med vendelboen Valdemar Jensen (1908-2003) der var udvandret til Wisconsin i 1924. Ophavsmand til optagelsen er min kollega Steffen Krogh der i 1996 besøgte Valdemar Jensen, sin morfars fætter, i byen Racine.² Der foreligger et interview på 1 time og 44 minutter af generelt god lyd kvalitet. Da der i det ovennævnte talesprogskorpus ikke indgår informanter fra Wisconsin, er denne optagelse unik for så vidt som den kan kaste nyt lys over det danske

² En særlig tak retter jeg til Steffen Krogh for at have stillet optagelsen med Valdemar Jensen til rådighed for mig og for at have bidraget med grundlæggende oplysninger om vendelbomålets struktur og egenart i almindelighed og om Valdemar Jensens opvækst, familie og sproglige omgivelser i Vendsyssel i særdeleshed.

sprogs udvikling i USA. I Racine hvor Valdemar Jensen slog sig ned, stammede indvandrerne fra mange forskellige dialektområder i Danmark (Nokkentved 1984:134-141). Det er derfor ikke kun amerikansk, men også forskellige danske dialekter som kan have haft indflydelse på den videre udvikling af indvandrerens førstesprog. Nedenfor præsenteres først Valdemar Jensens sproglige udgangspunkt fra opvæksten i Vendsyssel og de ændrede forhold efter udvandringen. Gennem en sammenligning mellem vendelbomål på den ene side og rigsdansk på den anden side vil det herefter blive søgt påvist hvordan Valdemar Jensens udtale er blevet påvirket i en skriftsproglig retning med træk fra begge varieteter. Som Kjær & Larsen (1978:191) lapidarisk nævner, kan det fælles danske skriftbillede have dannet udgangspunkt for nye udtaler af f.eks. substantiverne *krigen* og *jorden* med klusilisk artikulation af *g* og *d*. Den følgende analyse skal imidlertid vise at skriftsproget kan have været afgørende for udviklingen af størstedelen af de udtaleformer som kendetegner Valdemar Jensens sprog. Det drejer sig således om både dialektale, rigsdanske og innovative træk. Da analysen udelukkende bygger på denne ene informants sprog, kan den ikke afrundes med nogen generelt gældende konklusion om udviklingen af dansk i Racine. I stedet skal den læses som begyndelsen på en større undersøgelse med fokus på spørgsmålet om hvorvidt der kan have fundet fælles og ensrettede sprogudviklinger sted i de forskellige danske sprogsamfund der etableredes i USA.

Til transskriptionen anvendes tegnene fra det internationale fonetiske alfabet (IPA) i overensstemmelse med Grønnums (2009:31-37) grove lydskrift.

2. Valdemar Jensens opvækst og sproglige udgangspunkt

Valdemar Jensen blev født i 1908 i den vendsysselske landsby Rakkeby og døde i 2003 i Racine i den amerikanske stat Wisconsin. I sin tidlige barndom flyttede han med familien fra Rakkeby Sogn til landsbyen Årup i nabosognet Vrejlev. Som det fremgår af figur 1, er der tale om en meget beskeden afstand inden for Børglum Herred:

Figur 1. Sognekort over Vendsyssel og Øster Hanherred gengivet efter Geodætisk Instituts sognekort 1952 (Espgaard 1972-1974 I:indlæg)

Allerede i 1924 da Valdemar Jensen var 16 år gammel, udvandrede han til USA, og efterfølgende var han kun én gang, i 1928, på kort besøg i sit fødeland. Hele sin opvækst tilbragte han således i et traditionelt dialektområde på landet i Vendsyssel. I en samtale med sin fætters barnebarn Steffen Krogh fortæller Valdemar Jensen at han udelukkende talte dialekt under hele sin opvækst (personlig kommunikation med Steffen Krogh). Selv om rigsdansk blev indført som undervisningssprog i den danske folkeskole fra og med 1814, levede de traditionelle dialekter stadig videre frem til begyndelsen af 1900-tallet (Skautrup 1953:215, 1968:93-94; Pedersen 2003:10-20). At der på dette tidspunkt i Danmark generelt herskede en stor sproglig forskel mellem land og by (Skautrup 1953:215-216), viser f.eks. Jensens (1898) optegnelser om forholdene i Åby Sogn der omkring 1900 endnu ikke var en del af Århus. Ifølge denne undersøgelse udgjorde indbyggere med rigsdansk sprogbrug blot 22 % af befolkningen; det drejer sig enten om tilflyttere fra Århus eller om

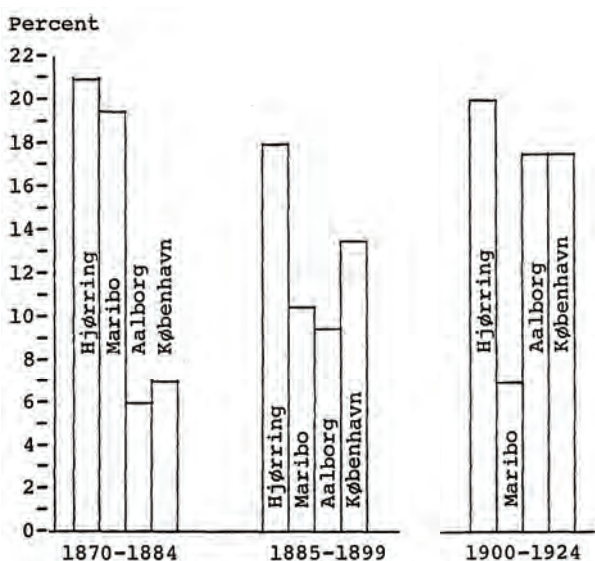
folk med hyppig kontakt til bybefolkningen (Jensen 1898:222-223). Når Jensen anvender betegnelsen rigsdansk, inddrager han imidlertid også sprogformer med en vis mængde regionale afvigelser: ”Om der så måske findes særegenheder i Århus-sproget, der afviger lidt fra det fælles rigsmål, tør jeg ikke indlade mig på at undersøge” (Jensen 1898:224). Denne omtale af sproget i Århus tyder på at der i de jyske byer og i den jyske folkeskole generelt må være blevet anvendt et tilstræbt rigsdansk med regionale særtræk. I en undersøgelse af dialektforholdene i Vestjylland i 1920 påviste Skautrup (1921) at ikke kun rigsdansk, men også nabodialekterne i høj grad bidrog til en gradvis nivellering af de traditionelle dialekter sådan at regionale varianter opstod. I Vendsyssel hvor dialekten endnu i begyndelsen af 1980’erne var udbredt i den voksne befolkning, har en sådan dialekttilpasning ikke fundet sted; i stedet er der sket en gradvis overgang til regionalt rigsdansk (Nielsen 1984:12-13). På baggrund af disse omstændigheder kan det bekræftes at Valdemar Jensen voksede op med vendelbomål som sit eneste talesprog. Derudover tilegnede han sig rigsdansk som skrift- og højtlesningssprog gennem folkeskoleundervisningen. Hans sikkerhed i sidstnævnte fremgår af en række breve som blev skrevet til familien i Danmark i 1980’erne på lydefrit rigsdansk svarende til den norm der var gældende i 1920’erne. Steffen Krogh kan om sin morfar der var Valdemar Jensens fætter, og mormor fra Vejby Sogn desuden fortælle at de udelukkende talte vendelbomål. At beboere på denne egn generelt var vendelbomålstalende, understøttes også af flere dialektoptagelser med informanter der var jævnaldrende med Valdemar Jensen. Optagelserne opbevares på Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning ved Aarhus Universitet.

3. Udvandringens mulige indvirkning på Valdemar Jensens sprog

Da Valdemar Jensen udvandrede til Wisconsin i 1924, ankom han til byen Neehna for efter et par år at slå sig ned i Racine. Før 1. verdenskrig var Wisconsin den amerikanske stat som var tættest befolket af danske indvandrere; efter 1920 befandt staten sig derimod på en femteplads i den henseende (Nokkentved 1984:130). Da denne lavere placering for hele statens vedkommende hovedsagelig skyldtes urbaniseringens kraftige indtog i USA, forblev koncentrationen af danske indvandrere

i Racine den tredjestørste i USA: "Racine, however, remained the city with the largest Danish population except for Chicago and New York, but only in Racine were the Danes the dominant group" (Nokkentved 1984:130). Selv om den direkte danske indvandring til Racine begyndte at aftage allerede fra omkring 1900, blev der opretholdt et dansk kulturliv med f.eks. teaterforestillinger og gudstjenester (Nokkentved 1984:132). Dansk blev således stadig anvendt som hverdagsprog af en stor gruppe i byen. Valdemar Jensens datter Barbara Jensen forklarer at hun ganske vist ikke lærte dansk derhjemme, men at hun meget ofte hørte dansk hos sine morforældre og ved sammenkomster med andre familiemedlemmer, venner og bekendte i byen (personlig kommunikation med Barbara Jensen). Både hendes morforældre og farmor var også udvandret til USA, men farmoren døde allerede i 1931 efter tre år i landet. Valdemar Jensen fortæller på optagelsen at hans mor aldrig lærte engelsk, men at hun fint kunne klare sig med dansk i byens forretnings- og kulturliv. Selv lærte han hurtigt engelsk, men han blev ved med jævnligt at tale dansk med familiemedlemmer og andre landsmænd.

Som nævnt i afsnit 1 har tidligere undersøgelser vist at danske indvandreres ordforråd, syntaks og topologi blev påvirket af amerikansk. Derudover kan den blandede danske dialektsammensætning i nogle egne have spillet en rolle for udviklingen af amerikadansk (Kjær & Larsen 1974b:25). Med indvandrere hovedsagelig fra amterne Hjørring, Maribo, København, Sorø og Aalborg repræsenterede Racine flere meget forskelligartede dialektområder (Nokkentved 1984:134-141). Figur 2 viser hvordan forholdet mellem de dominerende områders repræsentation ændredes i løbet af udvandringsperioden; fra 1870 til 1924 steg antallet af indvandrere fra amterne Aalborg og København markant set i forhold til indvandringen fra amterne Hjørring og Maribo:

Figur 2. De danske indvandreres regionale herkomst i Racine (Nokkentved 1984:138)

Også sammensætningsforholdet mellem folk fra land- og bydistrikter ændrede sig afgørende i denne periode. I takt med den tiltagende urbanisering i Danmark steg procentdelen af indvandrere fra byen fra 25 % i 1870 til 42,6 % i 1921 (Nokkentved 1984:139). Denne statistik sandsynliggør at Racine var en dialektalt meget sammensat by, og at den efter Valdemar Jensens ankomst formentlig har været præget af stadig flere bysproglige træk af regionalfarvet rigsdansk karakter.

Spørgsmålet er nu hvordan og i hvilket omfang Valdemar Jensens dansk blev påvirket af hans udvandring fra ensproglige til flersproglige omgivelser. Umiddelbart kan man forestille sig tre udviklingsscenarier. For det første kunne han have fortsat med at tale vendelbomål i usvækket form. For det andet kunne mødet mellem de forskellige danske dialekter og regiolekter have fået Valdemar Jensen og de andre indvandrere til at skifte til et fælles rigsdansk sådan som Kjær & Larsen (1974b) giver et eksempel på fra Chicago. Den tredje mulighed indebærer at Valdemar Jensen kunne have gennemført et regulært og komplet skifte fra dansk til amerikansk. Som det alle-

rede er blevet antydnet, har ingen af de tre scenarier fundet sted. På interessant vis opviser Valdemar Jensens sprog for det første en del rigsdanske træk, for det andet flere dialektale træk hvoraf nogle også findes i amerikansk, og for det tredje et innovativt træk som hverken er af rigsdansk, dialektal eller amerikansk oprindelse. Fælles for størstedelen af trækkene er at de kan siges at afspejle sig i det danske skriftbillede.

4. Fonetisk analyse af Valdemar Jensens sprog i 1996

Den følgende fonetiske analyse giver en detaljeret beskrivelse af Valdemar Jensens udtale efter 72 år i Wisconsin. Analysen bygger på de første 50 minutter af det ovennævnte interview med Valdemar Jensen fra 1996. Den overordnede tendens er at mange af Valdemar Jensens dialekttræk er blevet erstattet af rigsdanske træk. Imidlertid har han opretholdt visse karakteristiske træk fra vendelbomål som i nogle tilfælde kan være blevet understøttet af en tilsvarende udtale i amerikansk. Det bemærkelsesværdige er at de fleste af disse træk afspejler sig i skriften. Denne pointe uddybes nærmere i afsnit 5. Det skal tilføjes at der på optagelsen undertiden forekommer kodeskift mellem dansk og amerikansk, men at Valdemar Jensen generelt taler et sammenhængende og sikkert dansk.

Som udgangspunkt for den følgende analyse af Valdemar Jensens træk anvendes Jensens (1897-1902) og Nielsens (1984) fonetiske beskrivelser af vendelbområdet i Børglum Herred resp. Vennebjerg Herred. Derudover inddrages Espegaards (1972-1974) dialektordbog. Det skal desuden fremhæves at alle de medtagne dialekttræk genfindes hos to informanter fra Vrejlev Sogn hvor Valdemar Jensen som nævnt tilbragte størstedelen af sin barndom. Der foreligger to optagelser fra 1983 som opbevares på Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning ved Aarhus Universitet med båndnumrene 344 og 345 og det fælles CD-nummer 797. De to jævnaldrende informanter Jakob og Herdis Jensen fra henholdsvis 1907 og 1914 giver her et billede af hvordan Valdemar Jensens dialektale udtale må have lydt før han rejste til USA, eller hvordan den ville have lydt hvis han var blevet i Vrejlev Sogn.

4.1. Rigsdanske træk

Et typisk træk fra vendelbomål er den lange lukkede fortungevokal [iː]/[iːʔ] der modsvares af den lange halvlukkede fortungevokal [eː]/[eːʔ] i rigsdansk, og den korte lukkede fortungevokal [i] der modsvares af enten den korte eller lange halvlukkede fortungevokal [e]/[eː]/[eːʔ] i rigsdansk (Jensen 1897-1902:62-63, 65-66; Nielsen 1984:117). Dette kan høres i f.eks. perfektum-participium-formen *set* ['sit] (Espegaard 1972-1974 III:230 s.v. *se*). Den dialektale svage præteritumsform ['hje(:)t] af verbet *hedde* er et eksempel på hvordan [je] fungerer som en diftongeret allofon (Jensen 1897-1902:104; Espegaard 1972-1974 II:23 s.v. *hedde*; Nielsen 1984:157). De følgende eksempler skal vise at Valdemar Jensens udtale af vokalen i alle tilfælde er rigsdansk:

(1) nej jeg har aldrig **set** dem
 ['nəj ja ha 'aldʁi 'seːd ,dɛm]

(2) han **hed** Jens Jakobsen
 ['hæn 'heː jɛns 'jaɡʌb,sən]

Et andet rigsdansk træk finder man i Valdemar Jensens udtale af f.eks. numeralet *to* med den lange halvlukkede bagtungevokal [oːʔ]. I denne udlydsposition har man i vendelbomål i stedet diftongen [oːʔw] (Jensen 1897-1902:27; Espegaard 1972-1974 IV:178 s.v. *to*; Nielsen 1984:131). Nedenfor illustreres det at Valdemar Jensen har en konsekvent rigsdansk udtale af vokalen:

(3) well de havde øh **to** **to** sønner
 ['wɛl 'di 'hæːæ ,əː 'toːʔ 'toːʔ 'sœnɐ]

Den lange halvlukkede bagtungevokal [oː]/[oːʔ] i rigsdansk modsvares af den lange lukkede bagtungevokal [uː]/[uːʔ] i vendelbomål sådan som adjektivet *store* ['stuːɹ] eksemplificerer (Jensen 1897-1902:33; Espegaard 1972-1974 IV:79 s.v. *stor*; Nielsen 1984:117-119). Heller ikke dette dialektale træk findes på optagelsen fra 1996 sådan som eksempel (4) viser:

- (4) han var på de **store** gårde
 ['hæn wɑ pɔ di 'sdo:ɹ 'gɔ:ɹ]

Blandt de karakteristiske dialektale vokaltræk bør også nævnes den korte halvlukkede bagtungevokal [ɔ] som modsvarer af den korte eller lange åbne fortungevokal [æ]/[æ:]/[æ:ʔ] og den korte eller lange åbne mellemtungevokal [ɑ]/[ɑ:]/[ɑ:ʔ] i rigsdansk (Jensen 1897-1902:16-17; Nielsen 1984:126). Som eksempel kan nævnes adverbiet *langt* der udtales ['lɔntj] i vendelbomål (Espegaard 1972-1974 II:240 s.v. *lang*). Nedenfor eksemplificeres det at Valdemar Jensens udtale af vokalen i alle tilfælde er rigsdansk:

- (5) hvor **langt** vi kører i dag?
 [wɔ 'lɔŋʔ wi 'kø:ɹɐ i 'dæ:ʔ]

Det er karakteristisk at de dialektale træk som Valdemar Jensen har bevaret, er konsonantiske. Dog har han erstattet to typiske dialektale konsonanttræk med de rigsdanske modsvarigheder. I vendelbomål modsvarer den rigsdanske klusil [g] foran fortungevokaler og nasalen [n] i postvokalisk position af halv vokalen [j] i f.eks. adjektivet *gift* ['jywt] og det personlige pronomen *han* ['hæj] (Jensen 1897-1902:87, 92; Espegaard 1972-1974 I:251 s.v. *gifte*, II:15 s.v. *han*; Nielsen 1984:130-132, 164). I stedet for de dialektale konsonantudtaler kan man i eksempel (6) og (7) høre de rigsdanske varianter som forekommer uden undtagelse på optagelsen:

- (6) ja de var de var allerede **gift** dengang
 ['jæ 'di wɑ 'di wɑ 'ælɔɹæ:æ 'gɪfɔ 'denʔgɑŋʔ]

- (7) så **han** kom hjem på besøg
 [sɑ 'hæn kɑm 'hjemʔ pɔ be'sø:ʔj]

Det andet fraværende dialektale konsonanttræk er det palataliserede og affricerede *k* i form af [tj] foran fortungevokaler i f.eks. præteritumsformen *kørte* ['tjy:ɐ] (Jensen 1897-1902:87-88; Espegaard 1972-1974 II:229 s.v. *køre*; Nielsen 1984:144-145, 151-152). På hele optagelsen kan man høre det rigsdanske [k] i stedet for [tj]:

- (8) vi **kørte** vi **kørte** forbi den
 ['wi 'kø:ɹd 'wi 'kø:ɹd fɒ'bi:ʔ ,dɛnʔ]

4.2. Dialektale træk

Et af de dialektale træk som i stor udstrækning findes på optagelsen, er fraværet af spiranten [ð]. Den rigsdanske udtale med [ð] af f.eks. præteritumsformerne *døde* og *havde* modsvares således af den dialektale udtale uden [ð] (Jensen 1897-1902:90-91; Espegaard 1972-1974 I:143 s.v. *dø*, II:21 s.v. *have*; Nielsen 1984:150). Med få undtagelser er Valdemar Jensens udtale dialektal uden [ð]:

- (9) min bedstefar jeg ved ikke hvad han **døde** af
 [min 'bɛsdəfɑ:ɹ ,ja we 'egə 'wæ 'hæn 'dø:ø ,æ]

- (10) og han **havde** jo en girlfriend
 [ʌ 'hæn 'hæ:æ jo en 'gœ:ɹf,fɹɛnd]

For det næste træks vedkommende gælder det modsatte udtaleforhold mellem rigsdansk og vendelbomål. Spiranten [h] foran [j] og [w] i f.eks. adverbiet *hjem* ['hjemʔ] og det interrogative pronomen *hvem* ['hwemʔ] er et dialektalt træk der står i kontrast til rigsdansk fravær af lyden i de nævnte positioner (Jensen 1897-1902:86-87; Espegaard 1972-1974 II:42 s.v. *hjem*, II:66 s.v. *hvem*; Nielsen 1984:155, 157). Kun en enkelt gang følger Valdemar Jensen den rigsdanske udtale. Nedenfor eksemplificeres hans spirantiske udtale af *h*:

- (11) Harold han kom **hjem** efter hans girlfriend
 ['hæɹʌl 'hæn 'kʌm 'hjemʔ 'ɛfdɒ hæns 'gœ:ɹf,fɹɛnd]

Den rigsdanske forlydsspirant [v] modsvares af halvvokalen [w] i vendelbomål sådan som præteritumsformerne *vidste* ['wɛ(:)sd] og *var* ['wa(ɹ)] samt det interrogative pronomen *hvem* ['hwemʔ] eksemplificerer (Jensen 1897-1902:89, 98; Espegaard 1972-1974 II:66 s.v. *hvem*, IV:280 s.v. *vide*, IV:308 s.v. *være*; Nielsen 1984:143). Opretholdelsen af denne lyd kan være blevet understøttet af at den også findes i amerikansk (Bauer, Dienhart, Hartvigson & Jakobsen

1980:82-83; Staun 2010:108-110). Valdemar realiserer konsekvent den dialektale udtale [w]:

- (12) jeg **vidste** ikke **hvem** de **var**
[ˈja ˈwɪsd ˈegə ˈhwɛm di ˈwɑːɹ]

To af Valdemar Jensens dialektale træk er særlig bemærkelsesværdige fordi de bliver udtalt ekstra kraftigt. I vendelbomål forekommer den velære spirant [ɣ] i inter- og postvokalisk position i f.eks. substantivet *piger* svarende til skriftens *g* som er stumt i rigsdansk (Jensen 1897-1902:91; Espegaard 1972-1974 III:120 s.v. *pige*; Nielsen 1984:143, 147-148). Også dette træk kan høres konsekvent på optagelsen:

- (13) de to ældste **piger**
[di ˈtoːʔ ˈɛlʔsd ˈpiɣə]

Både det uvulære [ɸ] i rigsdansk forlyd og halvvokalen [ɐ] i rigsdansk ind- og udlyd modsvares af det retroflekse [ɣ] i vendelbomål (Jensen 1897-1902:88, 96; Nielsen 1984:152-153). I ind- og udlyd er Valdemar Jensens udtale oftest dialektal, og igen er der tale om et træk som udtales med særlig styrke:

- (14) and that that's **der** **hvor** jeg er **konfirmeret**
[æn ˈθæd ˈθæds ˈdɛɣ ˈwɒɣ ˈja æ kɒnfɪɹˈmeːɹəd]

På grundlag af et korpus som blev sammensat af optegnelser og optagelser med flere hundrede informanter i løbet af en periode fra 1930 frem til begyndelsen af 1990'erne, konkluderer Espegaard (1995:235-237) at udtalen af *r* varierer afhængigt af både positionen og informanternes alder. Således finder man i højere grad det uvulære *r* i ind- og udlyd samt hos yngre informanter. På optagelsen med Valdemar Jensen er der en tendens til at det uvulære [ɸ] forekommer i forlyd som det f.eks. kan høres i *Rakkeby* og *Racine*, mens ind- og udlydsvarianten er det retroflekse [ɣ]. Derudover kan man ligesom i rigsdansk for det meste høre et assimileret *r* i de trykssvage stavelser *-er*, *-ar* og *-or* svarende til lydene [ɐ], [a] og [ɒ] i f.eks. *efter*, *var* og *hvor*.

Ligesom halvvokalen [w] findes det retroflekse [ɹ] i amerikansk (Bauer, Dienhart, Hartvigson & Jakobsen 1980:84-86; Staun 2010:102-106). Selv om Valdemar Jensens brug af disse lyde kan være blevet understøttet af de amerikanske omgivelser, viser følgende eksempler at det ikke er det amerikanske lydsystem der har styret hans udtale:

- (15) well han var some kind of **navy**³
[ˈwɛl ˈhæn wɑ ˈsʌm ˈkajnd ʌː ˈnɛjwi]

- (16) og der er kirken **right** next to the kloster
[ʌ ˈdɛɹ æ ˈkiːɹŋ ˈɾajd ˈnɛɡsd tu θə ˈklʌsdɐ]

Af eksempel (15) fremgår det at Valdemar Jensen ikke skelner mellem spiranten [v] og halvvokalen [w]; ligesom i alle andre tilfælde forekommer i substantivet *navy* halvvokalen [w]. I eksempel (16) udtales adverbiet *right* med det uvulære [ɾ] i stedet for det retroflekse [ɹ]. Denne manglende overensstemmelse med de amerikanske udtaleregler viser at Valdemar Jensens andetsprog formentlig ikke har spillet nogen væsentlig rolle for den videre udvikling af hans førstesprog.

4.3. Innovativt træk

Til sidst skal der præsenteres et innovativt træk som er fraværende fra både rigsdansk, vendelbomål og amerikansk. I mange tilfælde udtaler Valdemar Jensen et tydeligt udlydende schwa der i vendelbomål og rigsdansk enten er helt fraværende eller assimileret. Mens den jyske apokope som hovedregel medfører bortfald af schwa med stavelsesreduktion til følge, bibeholdes stavelsesantallet under schwa-assimilation i rigsdansk i de tilfælde hvor lydforholdene muliggør en erstatningsforlængelse (Brink & Lund 1975 I:219-220; Jysk Ordbog:K 1.3). Muligheden for assimilation af schwa er betinget af de foran- eller bagvedstående lydes sonoritet (Brink & Lund 1974:25-26, 1975 I:206). Hvis der foreligger mere eller mindre sonore lyde som vokaler, halvvokaler, spiranterne [ɣ ʁ v], lateralen [l] og nasaler, kan schwa assimileres således at nabolyden forlænges og bliver

³ Med *navy* menes *søofficer*.

stavelsesdannende som i f.eks. *ramme* ['ʁamm̩]. Efter en ustemt konsonant kan schwa derimod ikke assimileres, og i stedet reduceres ord som *stikke* og *hoppe* med en stavelse til udtaleformerne ['sdeg] og ['hʌb]. Det er imidlertid ikke kun sonoritetsgraden der har indflydelse på assimilationsmuligheden. Schachtenhaufen (2010) skriver at *assimilation normalt ”indtræffer hvis schwa er nabo til en sonorant der ikke står i ansats”* (Schachtenhaufen 2010:89). Fordi schwa efterfølger en sonorant i stavelsesansats, forekommer assimilation ikke i ord som *cykle* ['syglə] og *salme* ['sælmə], men i mindre distinkt udtale kan der forekomme schwa-bortfald (Schachtenhaufen 2010:86). I en statistik over forholdene i moderne rigsdansk viser Schachtenhaufen (2010:86) at enten assimilation eller bortfald af schwa er den normale udtale når schwa har en stavelsesfinal sonorant som nabolyd (94,6 %), mens schwa udtales distinkt i ca. halvdelen af tilfældene med henholdsvis sonoranter i ansats og obstruenter som nabolyde. Assimilation eller bortfald efter stavelsesfinale sonoranter kan således betegnes som både dialektal og rigsdansk norm. Når Valdemar Jensen udtaler ord som adverbiet *længe* med et tydeligt schwa, er der derfor formentlig tale om et innovativt træk som må være opstået i USA; negationen *ikke* og præteritumsformen *flyttede* illustrerer at et tydeligt udtalt schwa også er udbredt efter obstruenter og sonoranter i ansats:

- (17) det tog **ikke** så **længe** da jeg kunne # get along
 ['de 'to:ʔ 'egə sʌ 'lɛŋə də 'ja 'ku # gɛd æ'lʌ:ŋ]

måske seks måneder
 ,mosge 'sɛgs 'mɔ:ndɐ:]

- (18) efter vi vi **flyttede** fra Rakkeby til Årup # then
 ['ɛfdɐ 'wi 'wi 'flɔdɛðə fɾa 'ʁagəby tɐ 'ɔ:ʔkub # 'dɛn]

vi gik til Vrejlev kirke
 wi 'gig tɐ 'wɾɛj,lɐw 'kiɾgə]

5. Et skriftsprogligt forbillede

På grundlag af den ovenstående fonetiske analyse af én informant kan der selvsagt ikke konkluderes noget generelt om den danske sprogudvikling i Racine. Valdemar Jensens sprog giver imidlertid et interessant eksempel på hvordan en fælles udvikling af amerikansk kan være forløbet i Racine. Samtidig med at han bevarer nogle af trækkene fra vendelbomål, optager han træk fra en allerede eksisterende varietet i form af rigsdansk. Derudover opviser hans sprog en meget tydelig schwa-udtale som hverken findes i rigsdansk, vendelbomål eller amerikansk. Det bemærkelsesværdige ved størstedelen af disse træk er at de afspejler det danske skriftbillede. Som beskrevet ovenfor forekommer de rigsdanske vokaler [e], [o], [æ] og [ɑ] i stedet for de dialektale vokaler [i], [jɛ], [ow], [u] og [ɔ] i ord som *set*, *hed*, *to*, *store* og *langt*. Rigsdanske konsonanttræk finder man i udtalen af ord som *gift*, *han* og *kørte* med henholdsvis [g] i forlyd, [n] i udlyd og [k] i forlyd som erstatning for de dialektale varianter [j] i de to første ord og [tj] i det sidste. Disse tilkomne rigsdanske træk har alle det til fælles at de kan genfindes i skriften på den måde at [e], [o], [æ], [ɑ], [g], [n] og [k] i højere grad svarer til skriftens *e*, *o*, *a*, *g*, *n* og *k* end de dialektale varianter [i], [jɛ], [ow], [u], [ɔ], [j] og [tj]. Tilsvarende gælder det for de fleste af de bevarede dialektale træk at de stemmer overens med skriftbilledet. Det er således bemærkelsesværdigt at Valdemar Jensen stadig stort set konsekvent udtaler skriftens prækonsonantiske *h* og inter- og postvokaliske *g* som [h] og [ɣ] i f.eks. *hjem* og *piger* til fordel for de stumme varianter i rigsdansk. Også det retroflekse [ɹ] har han bevaret i forlyd og til dels i udlyd hvor man i rigsdansk finder henholdsvis det uvulære [ɸ] og halvvokalen [ɤ]. Til forskel fra den rigsdanske halvvokal [ɤ] gengiver det retroflekse [ɹ] klart skriftbilledet. Den tydelige udtale af schwa er et træk der afviger fra både vendelbomål og rigsdansk, men som hænger sammen med de øvrige træk ved ligeledes at gengive et tegn fra skriften. På denne baggrund kan Valdemar Jensens udtale karakteriseres som en blanding af træk fra allerede eksisterende varieteter og en nydannelse med den skriftsproglige afspejling som et fælles udgangspunkt.

Det er sandsynligt at Valdemar Jensens sproglige udvikling var en følge af kommunikationen med de øvrige danske indvandrere i Racine. Da den danske indvandrergruppe i Racine var af blandet herkomst, var de rette betingelser for udviklingen af en koine til stede. Under denne form for sprogkontakt tilpasser gensidigt forståelige dialekter sig hinanden sådan at der til sidst opstår en ny fælles varietet. Ifølge Trudgill (2004:84-89) forløber en fuldendt koineiseringsproces over flere faser. Under den indledende sammenblanding af indbyrdes forståelige dialekter anvendes alle trækkene fra de forskellige varieteter normalt på lige fod. Herefter begynder dialekterne at tilpasse sig hinanden sådan at nogle varianter falder bort til fordel for mere dominerende varianter. Om tilpasningsforløbet skriver Trudgill blandt andet: "The point is, however, that this reduction will not take place in a haphazard manner, or as a result of social factors such as status. In determining who accommodates to who – and therefore which forms are retained and which lost – demographic factors involving proportions of different dialect speakers present will be vital. It should be understood that this is not a matter of one dialect supplanting all other dialects, but of a particular dialect variant of an individual feature supplanting all other variants" (Trudgill 2004:85). Herefter kan der opstå nye interdialektale varianter i form af f.eks. mellemliggende eller hyperkorrekte former. Hvis der overlever flere parallelle varianter fra de oprindelige dialekter, kan de få tildelt forskellig sociolektal betydning. Til sidst stabiliseres den nye koine som en færdig varietet. Den ovenstående analyse antyder at Valdemar Jensens sprog på optagelsen fra 1996 kunne være resultatet af en koineiseringsproces forårsaget af den heterogene dialektsammensætning blandt de danske indvandrere i Racine. Til forskel fra en traditionel koine indgår der i Valdemar Jensens sprog formentlig også et skriftsprogligt element. I en eventuel tilpasningsproces mellem de forskellige talesprogsvarieteter kan skriften have spillet en vigtig rolle som fælles orienteringspunkt for de danske indvandrere.

6. Konklusion og videre perspektiver

Nærværende artikel har vist at den danske indvandrer Valdemar Jensens udtale var præget af både rigsdanske træk og dialektale

træk fra vendelbomål samt et innovativt træk som hverken fandtes i rigsdansk, vendelbomål eller amerikansk. Det samlende kendetegn ved størstedelen af disse træk er at de finder støtte i det danske skriftbillede. Da Valdemar Jensen voksede op på landet i Vendsyssel i begyndelsen af 1900-tallet hvor den lokale dialekt stadig var udbredt, er det sandsynligt at han har aktiveret sine hidtil passive rigsdanske træk i kontakten med andre danske indvandrere fra København og større provinsbyer. Valdemar Jensens sprog kunne på denne måde være udtryk for at de danske indvandrere i Racine har tilpasset sig hinanden sprogligt. I dette møde mellem de forskellige danske varieteter har der imidlertid helt sikkert været én fælles udtryksmåde i form af det danske skriftsprog. Selv dialekttalende opnåede gode skrivekundskaber i den danske folkeskole. Som ovenstående fonetiske analyse indicerer, er de videreførte og tilkomne træk fra henholdsvis vendelbomål og rigsdansk til stede i skriftbilledet, hvorimod de udeblivende træk fra de to varieteter i høj grad afviger fra skriftbilledet. Også det innovative træk som hverken findes i vendelbomål, rigsdansk eller amerikansk, afspejles i skriften. Denne analyse skaber grundlag for at Valdemar Jensens sprog kunne være opstået gennem kommunikationen mellem de danske indvandrere i Racine som hver især talte forskellige varieteter af dansk og tillige beherskede det fælles skriftsprog. Om en sådan form for dialektblanding er et sandsynligt udviklingsscenario, ville måske kunne besvares med fonetiske analyser af optagelser fra andre isolerede amerikadanske sprogsamfund. En opgave for fremtidig forskning kunne være at undersøge hvorvidt der kan have fundet fælles og ensrettede sprogudviklinger sted i de forskellige danske sprogsamfund der etableredes i USA.

Litteratur

- Bauer, Laurie, John M. Dienhart, Hans H. Hartvigson & Leif Kvistgaard Jakobsen (1980) *American English Pronunciation*. København: Gyl-dendal.
- Benmamoun, Elabbas, Silvina Montrul & Maria Polinsky (2013) Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for lin-guistics. *Theoretical Linguistics* 39:129-181.

- Brink, Lars & Jørn Lund (1974) *Udtaleforskelle i Danmark. Aldersbestemte – geografiske – sociale*. København: Gjellerup.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København I-II*. København: Gyldendal.
- Espegaard, Arne (1972-1974) *Vendsysselsk Ordbog. Ordbog over målet i de vendsysselske herreder samt Øster Hanherred I-IV*. Hjørring: Vendsyssel Tidenes Forlag.
- Espegaard, Arne [1995] *Nogle Nordjyske mål. Sproghistorie og dialektgeografi I-II*. Hjørring: Forlaget Vendsyssel.
- Grønnum, Nina (2009) *Fonetik og Fonologi. Almen og dansk*. 3. udg. 2. opl. København: Akademisk Forlag.
- Heegård, Jan (2017) Kontaktpåvirkning eller dialektal overlevering i amerikadansk. Kan det afgøres? 16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, 13.-14. oktober 2016:125-139.
- Jensen, Anker (1898) Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. *Dania* 5:213-231.
- Jensen, J.M. (1897-1902) *Et vendelbomåls lyd- og form lære*. København: H.H. Thiele.
- Jeppesen, Torben Grøngaard (2005) *Danske i USA 1850-2000 – en demografisk, social og kulturgeografisk undersøgelse af de danske immigranter og deres efterkommere*. Odense: Odense Bys Museer.
- Jeppesen, Torben Grøngaard (2011) *Scandinavian Descendants in the United States. Ethnic Groups or Core Americans?* Odense: Odense City Museums.
- Jysk Ordbog = Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet (under udg.) www.jyskordbog.dk.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1973) 'Tings gik like that'. En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv. *Danske Studier* 1973:108-118.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1974a) 'De messy ting'. Om kode-skift i dansk-amerikansk. *Festskrift til Kristian Hald. Navneforskning. Dialektologi. Sproghistorie. På halvfjerdsårsdagen 9.9.1974*. Poul Andersen, Christian Lisse, Karl Martin Nielsen, Hanne Ruus & John Kousgård Sørensen (udg.). København: Akademisk Forlag:421-430.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1974b) 'Åh, jeg hoboede'. Dansk-amerikansk og en dansk-amerikaner. *Mål & Mæle* 1, 3:24-27.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1975) Udvandring og sprog. Dansk i Nordamerika. *Mål & Mæle* 1, 4:26-32.

- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1978) Problems and Observations of American-Danish. *The Nordic Languages and Modern Linguistics 3. Proceedings of the Third International Conference of Nordic and General Linguistics. The University of Texas at Austin. April 5–9, 1976*. John Weinstock (udg.). Austin: The University of Texas at Austin:189-191.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1981) Dansk i Dakota. *Beretning fra Carlsbergfondet* 1981:24-31.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1987) A Study of the Vocabulary in an American-Danish Community. *From Scandinavia to America. Proceedings from a Conference held at Gl. Holtegaard*. Steffen Elmer Jørgensen, Lars Scheving & Niels Peter Stilling (udg.). Odense: Odense University Press:265-275.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen (1991) 'Det var kind of tough'. Et lærestykke om norm. *Mål & Mæle* 14, 1-2:36.
- Kühl, Karoline (2015) 'Det er easy at tale engelsk også'. Amerikadansk i 1960'erne og 1970'erne. *Nydanske Sprogstudier* 47:39-64.
- Kühl, Karoline & Jan Heegård (2016) Ledstillingsvariation i amerikadanske hovedsætninger med topikalisering. *Ny forskning i grammatik* 23:161-176.
- Kühl, Karoline & Jan Heegård (2017) Var de gift eller blev de gift? Om biografiske overgangsprædikater i amerikadansk. *16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, 13.-14. oktober 2016*:231-245.
- Larsen, Mogens Baumann & Iver Kjær (1978) Norms in Danish-American. *The Nordic Languages and Modern Linguistics 3. Proceedings of the Third International Conference of Nordic and General Linguistics. The University of Texas at Austin. April 5–9, 1976*. John Weinstock (udg.). Austin: University of Texas at Austin:192-194.
- Nielsen, Bent Jul (1984) *Bidrag til vendelbomålets fonologi I. Dialekten i Tornby*. København: Akademisk Forlag.
- Nokkentved, Christian Ditlev (1984) *Danes, Denmark and Racine, 1837-1924: A Study of Danish and Overseas Migration*. Ph.D. thesis, University of Illinois at Chicago.
- Pedersen, Inge Lise (2003) Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900-2000. *International Journal of the Sociology of Language* 159:9-28.
- Schachtenhaufen, Ruben (2010) Schwa-assimilation og stavelsesgrænser. *Nydanske Sprogstudier* 39. *Dansk udtale*:64-92.
- Skautrup (1921) Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn. *Danske Studier* 1921:97-111.

- Skautrup, Peter (1953) *Det danske Sprogs Historie* III. *Fra Holbergs komedier til H.C. Andersens eventyr*. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1968) *Det danske Sprogs Historie* IV. *Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen*. København: Gyldendal.
- Staun, Jørgen (2010) *An Introduction to the Pronunciation of North American English*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Trudgill, Peter (2004) *New-Dialect Formation: the inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.